

*М. О. Харченко,
асистент кафедри обліку і аудиту,
Державний ВНЗ "Національний гірничий університет", м. Дніпропетровськ*

АБСОЛЮТНІ ТА ВІДНОСНІ ПРОДУКТИВНІ СИЛИ ТА РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ У ЇХ РОЗВИТКУ

*М. Kharchenko,
assistant lecture of department of accounting and audit, National Mining University, Dnipropetrovsk*

ABSOLUTE AND RELATIVE PRODUCTIVE FORCES AND THE ROLE OF TERRITORIAL ORGANIZATION OF SECONDARY SCHOOLS IN THEIR DEVELOPMENT

У статті узагальнено теоретичні підходи щодо визначення продуктивних сил. Запропоновано визначати абсолютні та відносні продуктивні сили. Розглянуто складові абсолютної та відносної продуктивної сили та визначено, що саме людина — це абсолютна продуктивна сила, а відносна продуктивна сила — це рефлексивне відображення матеріальних та нематеріальних об'єктів у якості продуктивної сили у свідомості людини. Зазначено етапи розвитку людини як абсолютної продуктивної сили та встановлено, що у розвитку людини як абсолютної продуктивної сили важливу роль відіграють саме заклади загальної середньої освіти. Проаналізовано роль закладів загальної середньої освіти у розвитку продуктивних сил як людини, так і регіону в цілому. Визначено поняття територіальної організації закладів загальної середньої освіти та оптимальної територіальної організації закладів загальної середньої освіти.

The article generalizes theoretical approaches to the definition of productive forces. Distinguishing absolute from relative productive forces is offered. Core elements of absolute and relative productive forces are considered. Individuals are proved as absolute productive force and reflective copy of tangible and intangible objects in their mind is put as relative productive force. Phases of human development are studied. The role of secondary schools in human development, as the absolute productive force, is outlined. Specific features of secondary school influence on human development and regional economy are analyzed. The essence of territorial organization of secondary schools and the optimal territorial organization of secondary schools is represented.

Ключові слова: абсолютна продуктивна сила, відносна продуктивна сила, територіальна організація закладів загальної середньої освіти.

Key words: absolute productive forces, relative productive forces, territorial organization of secondary schools.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основою економічного зростання у регіонах є розвиток їх продуктивних сил, які включають систему закладів загальної середньої освіти, результатом функціонування яких є надання освітніх послуг та розвиток людських ресурсів. Суттєвим фактором функціонування закладів загальної середньої освіти є їх територіальна організація, яка, у свою чергу, впливає на рівень видатків бюджетів, якість освіти та рівень задоволення соціальних потреб громадян, і тому повинна бути оптимальною.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналізом продуктивних сил займалися такі вчені, як Бережна І.В., Вишиванюк М.М., Губані Г.Г. та інші [1; 2; 3]. Проте, на наш погляд, найбільш широке розуміння продуктивних сил у регіональній економіці надається в роботах німецьких вчених А. Мюллера та Ф. Листа. Продуктивні сили — усі духовні та тілесні надбання та здобутки, що має нація [4]. Структурний підхід до визначення продуктивних сил знаходимо у працях К. Маркса і Ф. Енгельса [5], виокремлюються три форми продуктивних сил: природні, суспільні та загальні, які зміню-

ються з історичним розвитком людства. Перехід від однієї форми до іншої супроводжується технологічним, економічним, інтелектуальним розвитком людини, а продуктивні сили є і продуктом, і основним фактором багатства.

Філософський підхід трактує продуктивні сили як відображення активного ставлення людей до природи, системи суб'єктивних та матеріальних факторів, які виконують "обмін речовин" між суспільством та природою [6].

Якщо розглядати визначення продуктивних сил з позиції класичної економіки, то це сукупність факторів, які забезпечують трансформацію природної речовини відповідно до потреб людей, створюють матеріальні і духовні блага і визначають продуктивність суспільної праці [7].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Проаналізувати роль територіальної організації закладів загальної середньої освіти для подальшого визначення проблем у розвитку територіальної організації закладів загальної середньої освіти.

Рис. 1. Абсолютні та відносні продуктивні сили в регіональній економіці

Джерело: розроблено автором.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до більшості підходів, які були розглянуті вище, щодо визначення поняття продуктивних сил, можна зробити наступні висновки.

По-перше, існуючі підходи до визначення поняття "продуктивні сили" побудовані на узагальненні, об'єднанні у сукупність усіх факторів виробництва, визначених згідно з постулатами економічної теорії.

По-друге, всі фактори виробництва у визначеннях продуктивних сил рівноцінні, тобто мають приблизно однакову питому вагу.

По-третє, продуктивні сили виступають як серцевина економічної системи, становлять її матеріальну основу.

Разом з цим, на наш погляд, серцевина економічної системи має своє ядро, тобто у самих продуктивних силах також є першорядний елемент, який складає їх основу. Як зазначає К. Кривенко, розглядаючи місце людини в системі виробництва, слід пам'ятати, що вона є фактором виробництва і його основною продуктивною силою. Але водночас без людини, людського фактора виробництво неможливе. Саме людина виступає творцем всіх інших факторів виробництва, що входять до складу продуктивних сил, окрім природних ресурсів.

Тому в рамках даного дослідження пропонуємо визначати абсолютні та відносні продуктивні сили (рис. 1).

Абсолютною продуктивною силою слід вважати сукупність фізичних та психологічних якостей людини, внаслідок реалізації яких створюються блага матеріального та нематеріального характеру. До благ матеріального характеру слід віднести засоби та предмети праці, а до нематеріальних — інформацію, соціальні інститути тощо. Абсолютна продуктивна сила визначає відносні продуктивні сили.

Відносною продуктивною силою слід вважати рефлексивне відображення об'єктів оточуючого матеріального та нематеріального середовища у свідомості кожної окремої людини. Тобто об'єкт оточуючого матеріального та нематеріального середовища стає продуктивною силою тоді і лише тоді, коли людина у своїй свідомості визначила його, як продуктивну силу, а значить власне поняття "продуктивна сила" є відносним до свідомості людини.

Таким чином, на наш погляд, абсолютна продуктивна сила одна — це людина, тому що тільки вона може інтенсивно впливати на оточуюче середовище, що відповідає фундаментальному поняттю сили у фізиці. Інші ма-

теріальні та нематеріальні блага — це лише фактори виробництва або продуктивні сили, але відносні, похідні, які перестануть бути такими без впливу людини. Наприклад, основні виробничі активи будуть продуктивними силами до того часу, поки такими їх вважає менеджер, який ними керує і не планує переоснащення виробництва. Нові знання не будуть вважатися продуктивними силами, доки підприємці не введуть на ринок новий товар або послугу, створену на основі цих знань.

Розглянемо складові відносних продуктивних сил. Важливе місце у відносних продуктивних силах посідають природні ресурси. В таких галузях, як, наприклад, сільське господарство, вони виступають як засіб праці, а в таких галузях, як, наприклад, добувна промисловість, виступають продуктом праці. Для економіки України природні ресурси дотепер були основним фактором економічного зростання, оскільки економіка України визнана ресурсомісткою, тобто такою, яка ґрунтується на використанні саме природних ресурсів. Наприклад, економіка таких регіонів, як Дніпропетровський, Донецький, Луганський, Харківський більше ніж на половину залежить від галузей виробництва, що активно використовують природні ресурси. Великі території Донбасу неофіційно визнані депресивними через тривале ведення гірничих робіт та порушення територіальної еколого-соціальної системи. Разом з тим, економіка регіонів Європи у теперішній час все більше ґрунтується на високотехнологічних галузях, які переорієнтовують свої виробничі потужності на технології, що мінімізують використання природних ресурсів, замінюючи їх синтетичними.

Матеріальні активи відіграють цінну роль у відносних продуктивних силах. Вони є засобом виробництва, за допомогою якого людина створює блага. Проте матеріальні активи на більшості підприємств України не оновлювались ще з моменту їх впровадження. Вони морально та фізично застаріли та не відповідають сучасним вимогам виробництва, деякі з них знаходяться в аварійному стані, наприклад, обладнання шахт, про що свідчать постійні аварії на них. Також застаріле обладнання не дає можливості створювати високотехнологічні та високоякісні товари, які могли би конкурувати з європейськими та виробництво яких дозволило б розширити ринок збуту, розвивати економіку держави. Тому матеріальні активи, як складова продуктивних сил регіональної економіки потребують постійного розвитку та вкладання значних обсягів коштів для того, щоб відповідати новітнім тенденціям та змінам у світі.

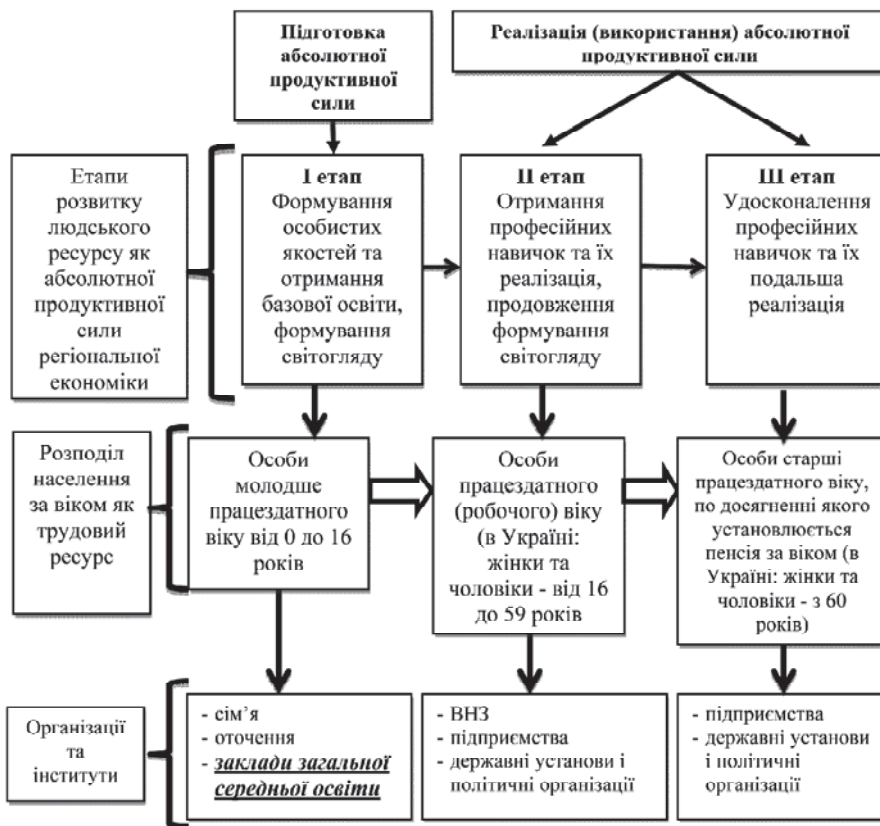

Рис. 2. Етапи формування людського ресурсу, як абсолютної продуктивної сили регіональної економіки, та організації, які забезпечують цей процес

Джерело: розроблено автором.

Інформація — одна з першорядних складових відносних продуктивних сил, тому що згідно концепції інноваційної економіки, саме нові знання у вигляді патентів, торговельних марок, брендів, нових продуктів стають основними драйверами економічного розвитку регіонів. Саме наявність інформаційних ресурсів визначає розвиток держави, регіонів та галузей виробництва. В період всевітньої інформатизації, саме інформація стала стратегічним та найдорожчим ресурсом, без якого виробничий процес та розвиток регіональної економіки стає неможливим.

Соціальні інститути відносних продуктивних сил — це, перш за все, норми і правила взаємодії економічних суб'єктів в регіональній економіці. Для кожного регіону України характерні свої норми і правила, сукупність яких залежить від певних природних, виробничих, національних, культурних, економічних та інших складових. Наприклад, соціальні інститути Донбасу, економіка якого має промисловий характер, докорінно відрізняються від соціальних інститутів Західної частини держави, де в економіці превалує сільське господарство, туризм, легка промисловість. При цьому кожен з цих регіонів має свій чіткий набір норм і правил в середині громади регіону, які відрізняють їх між собою.

Виходячи із запропонованого трактування продуктивних сил у регіональній економіці, очевидно, що для розвитку відносних продуктивних сил необхідно забезпечити розвиток абсолютної продуктивної сили — людського ресурсу. При цьому власне процес народження, зростання, виховання та формування особистості та спеціаліста можна назвати технологією формування та розвитку абсолютної продуктивної сили для цілей регіональної економіки.

Формування людини як абсолютної продуктивної сили відбувається поступово та проходить декілька етапів, які закладають основу її подальшого особистісного та професійного розвитку, і на кожному етапі різні організації беруть участь у цьому процесі.

Розподіл на етапи процесу особистісного та профе-

сійного розвитку достатньо умовний та може відбуватися, наприклад, на основі нормативно встановлених вікових кордонів відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" (рис. 2).

Розглянемо етапи розвитку людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили в регіональній економіці більш детально.

Перший етап формування людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили в регіональній економіці відбувається у віці від народження до 16 років. Саме на цьому етапі формується особисті якості шляхом пізнання та освоєння всього, що оточує людину. Також відбувається формування світогляду, на це, перш за все, впливає родина та оточення. Та головним на цьому етапі розвитку людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили в регіональній економіці є отримання базової освіти, яку надають такі організації, як заклади загальної середньої освіти.

В Україні загальна середня освіта є обов'язковою та безкоштовною відповідно до Закону України "Про загальну середню освіту" [8]. Тому згідно з цим законом її отримує все населення держави. Саме в закладах загальної середньої освіти вивчають базові, загальні дисципліни, які всебічно розвивають людину, тим самим

закладаючи фундамент для подальшого процесу особистісного та професійного розвитку людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили в регіональній економіці.

Другий етап формування людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили — найдовший і характеризується як активна фаза реалізації абсолютної продуктивної сили. Вік людських ресурсів цього етапу розвитку становить 16—60 років. На даному етапі людина набуває професійні навички на основі вже отриманих на першому етапі базових знань, це забезпечують такі організації, як вищі навчальні заклади, підприємства та в окремих випадках державні установи та політичні організації. Наприклад, у закладах загальної середньої освіти школярі отримують основні знання з математики. Відповідно, коли приходить час вивчення вищої математики у ВНЗ, то не потрібно починати з нуля, студент вже готовий до сприйняття більш складної інформації. Тому отримання професійних навичок стає неможливим без попереднього отримання базових знань у закладах загальної середньої освіти. Також у цей час настає період реалізації вже отриманих базових та професійних навичок. Людина починає працювати та відповідно до цього стає фактично абсолютною продуктивною силою в регіональній економіці. Протягом всього етапу продовжує формуватися світогляд людини, та, як наслідок, відбувається розвиток людських ресурсів у сукупності.

Третій етап з позицій Закону України "Про зайнятість" характеризується, як завершення активної стадії реалізації абсолютної продуктивної сили у зв'язку з досягненням людиною пенсійного віку. Однак, на наш погляд, фактично на цьому етапі продовжується реалізація знань та навичок фахівців з їх постійним удосконаленням. Вік людських ресурсів для цього етапу становить від 60 років, проте згідно з Законом України "Про зайнятість населення" [9], деякі професії складають виняток і для них пенсійний вік настає раніше. На даному етапі вже сформовані знання та є на-

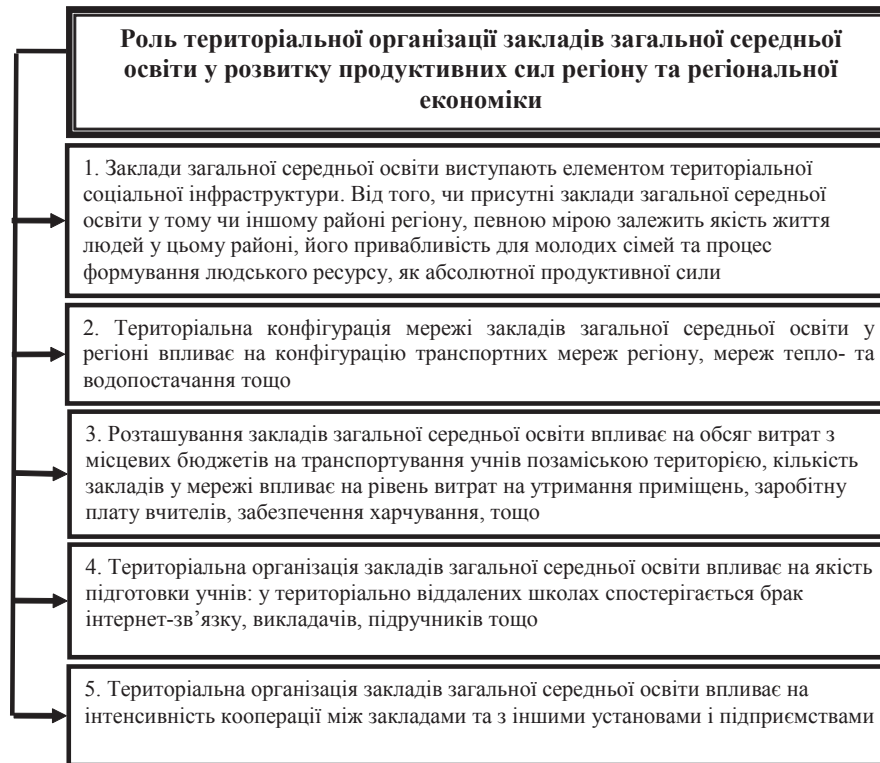

Рис. 3. Роль територіальної організації закладів загальної середньої освіти у розвитку продуктивних сил регіону та регіональної економіки

Джерело: розроблено автором.

копичений досвід, тому найкраще застосування людських ресурсів в цей час — це переймати вже накопичений досвід та адаптувати його на мінливі економічні та виробничі процеси. В цей час людський ресурс як абсолютна продуктивна сила може вдосконалювати свої професійні навички та реалізовувати їх. Тому дуже часто люди в такому віці продовжують працювати на виробництвах, у державних установах як менеджери та радники.

Незважаючи на важливість кожного етапу технології формування людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили регіональної економіки, зосереджуємо увагу на першому підготовчому етапі, коли абсолютна продуктивна сила лише формується, а саме: на організаціях, які забезпечують цей етап — на закладах загальної середньої освіти. Пропонуємо розглядати заклади загальної середньої освіти як своєрідну потужність для формування людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили регіональної економіки.

Очевидно, що, якщо розглядати заклади загальної середньої освіти як потужності для формування людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили регіональної економіки, то виникає низка проблем для науково-практичного вирішення, серед яких якість підготовки людських ресурсів, вартість навчання та їх утримання для держави, ефективність діяльності цих закладів освіти тощо.

Однак, на наш погляд, однією з актуальних проблем на даному етапі розвитку України, коли процеси реформування торкаються усіх сфер регіональної економіки, є проблема оптимальної територіальної організації закладів загальної середньої освіти у регіоні. Ця проблема найкращим чином розкривається у тій ролі, яку відіграє територіальна організація закладів загальної середньої освіти у розвитку людського ресурсу як абсолютної продуктивної сили в регіоні, здійснюючи вплив на подальший розвиток регіональної економіки через використання накопиченого людського потенціалу (рис. 3).

Територіальна організація закладів загальної середньої освіти у регіоні — це мережа взаємопов'язаних між

собою закладів загальної середньої освіти, які розташовані на визначеній території. Під оптимальною територіальною організацією закладів загальної середньої освіти у регіоні слід розуміти таке їх розташування, яке дозволяє досягти максимального значення обраного цільового критерію при існуючих обмеженнях.

Розвиток продуктивних сил і регіональної економіки віддзеркалюється у рівні якості життя людей на території регіону. Соціальна інфраструктура, до якої відносяться заклади загальної середньої освіти, забезпечує цю якість життя людей. Основоположники сучасної теорії планування міського простору на основі будівництва мікрорайонів Адамс Т. та Перрі К. зазначали, що заклади загальної середньої освіти є ядром мікрорайону незалежно від того, якою є місцевість сільською або міською. Цей концептуальний підхід до визначення місця закладу загальної середньої освіти у територіальній організації населеного пункту відобразився на тому, що у нормативах містобудування навіть існує радіус обслуговування закладом загальної середньої освіти прилеглої території, який варіюється від 300 до 600 м. Таким чином, виходячи з наявності закладу загальної середньої освіти на певній житловій території, забезпеченості рівними умовами доступу до нього кожного учня, можна судити про якість життя людей на цій території та умови для розвитку продуктивних сил внаслідок відповідного рівня розвитку регіональної економіки.

Внаслідок того, що заклади загальної середньої освіти в Україні будувалися ще у середині минулого століття, то можна стверджувати, що їх нинішня територіальна конфігурація у регіоні впливає на конфігурацію транспортних мереж, а також мереж тепло- та водопостачання тощо, адже незалежно від місця розташування школи, необхідно забезпечити транспортування учнів, особливо у сільській місцевості, підвищення продуктів харчування, надання комунальних послуг. Це означає несення районними та обласними бюджетами витрат на утримання транспортних та комунальних мереж, навіть, якщо школа не забезпечена учнями на

повну потужність. У свою чергу, закриття такої школи, а відтак, і уникнення необхідності у її транспортному та комунальному забезпеченні, призвело б до зміни транспортних та комунальних мереж. У разі будівництва нової школи, більш оптимально розташованої на певній місцевості, навіть незначні подовження транспортних сполучень та комунальних мереж також призведе до додаткових витрат та зміни загальної регіональної конфігурації цих мереж.

Територіальна організація закладів загальної середньої освіти впливає на якість підготовки учнів як майбутньої абсолютної продуктивної сили. Наприклад, висококваліфіковані вчителі не завжди висловлюють бажання працювати у школах, розташованих у віддалених районах міста та районах області. Більш привабливими залишаються школи, які розташовані у центрі території. Відповідно, віддаленим закладам загальної середньої освіти не вистачає кваліфікованих кадрів, і, як наслідок, рівень освіти стає незадовільним. Також у віддалених закладах середньої освіти постає проблема забезпечення їх новітніми технологіями, наприклад, інтернет-зв'язком, сучасними підручниками тощо. Отже, чим більш віддалені заклади загальної середньої освіти від центру міста або області, тим вони стають менш привабливі для учнів та менш спроможні забезпечити відповідний рівень освіти для розвитку абсолютної продуктивної сили регіональної економіки.

Від особливостей територіальної організації закладів загальної середньої освіти у регіоні залежить інтенсивність їх кооперації між собою та з іншими установами і підприємствами. Віддаленість між закладами загальної середньої освіти та закладами позашкільної освіти, як то музичні школи, спортивні секції тощо, ускладнює їх взаємодію. Зазвичай, батьки не мають можливості в робочий час відвозити дітей з одного закладу до іншого; проведення таких спільних заходів між школами, як змагання, конференції, відкриті уроки тощо, утруднюється їх віддаленістю; віддаленим школам важче залучати у освітній процес фахівців з підприємств та профільних установ. Наприклад, в Європі та Америці в кожному закладі загальної середньої освіти розташовані додаткові художні, музичні, спортивні секції тощо. Учень має можливість відвідувати всі ці секції без додаткового переїзду, що дозволяє оптимально взаємодіяти закладам загальної освіти з закладами позашкільної освіти.

Таким чином, все з вищепереліченого може стати критерієм оптимізації територіальної організації закладів загальної середньої освіти та скласти основу окремого розділу регіональної політики розвитку продуктивних сил на основі їх оптимального розміщення.

ВИСНОВКИ

У ході аналізу ролі територіального розміщення закладів загальної середньої освіти у розвитку продуктивних сил запропоновано розрізнити поняття абсолютної та відносної продуктивної сили. Абсолютною продуктивною силою слід вважати сукупність фізичних та психологічних якостей людини, внаслідок реалізації яких створюються блага матеріального та нематеріального характеру (людський ресурс). Відносною продуктивною силою слід вважати рефлексивне відображення об'єктів матеріального та нематеріального середовища як певної продуктивної сили, у свідомості кожної окремої людини.

Обґрунтовано, що територіальна організація закладів загальної середньої освіти впливає на розвиток продуктивних сил, оскільки забезпечує формування людського ресурсу для регіональної економіки. Також вона впливає на рівень соціальних стандартів та якості життя населення, оскільки заклади загальної середньої освіти виступають елементом територіальної соціальної інфраструктури, їх місцезнаходження впливає на

якість підготовки учнів та інтенсивність інтеграційних процесів з іншими організаціями та установами національного та міжнародного рівня.

Література:

1. Бережна І.В. Національні пріоритети та регіональні детермінанти соціально-економічного зростання (на матеріалах АР Крим): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / І.В. Бережна. — Львів, 2005. — 50 с.
2. Вишиванюк М.М. Регулювання соціально-економічного розвитку малих міст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та екон. наук: спец. 08.00.05 "Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка" / М.М. Вишиванюк. — Львів, 2010. — 25 с.
3. Губані Г.Г. Діагностика й прогнозування розвитку продуктивних сил регіону (на матеріалах закарпатської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та екон. наук: спец. 08.00.05 "Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка" / Г.Г. Губані. — Ужгород, 2008. — 22 с.
4. Лютке Х. Продуктивные силы как системообразующее понятие в учении Фридриха Листа / Х. Лютке / Философская культура. — 2005. — № 2. — С. 31—52.
5. Маркс К. Сочинения. / К. Маркс, Ф. Энгельс. — М.: Политиздат, 1960. — Т. 19. — 2-е изд. — С. 400—421.
6. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981. — 445 с.
7. Економічна енциклопедія: у 3 т. [редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. — К.: Вид. центр "Академія", 2002. — Т. 3. — 2002. — 952 с.
8. Закон України "Про загальну середню освіту" N 5460-VI від 16.10.2012: за станом на 27.10.14: (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
9. Закон України "Про зайнятість населення" № 1556-VII від 01.07.2014: за станом на 27.10.14: (текст) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>

References:

1. Berezhna, I.V. (2005), "National priorities and regional socio-economic determinants of growth (based on ARC)", Ph.D. Thesis, Economy, L'viv, Ukraine.
2. Vyshyvaniuk, M.M. (2010), "Adjust the socio-economic development of small towns", Ph.D. Thesis, Economy, L'viv, Ukraine.
3. Hubani, H.H. (2008), "Diagnostics and forecasting of development of productive forces of the region (on materials Transcarpathian region)", Ph.D. Thesis, Economy, Uzhhorod, Ukraine.
4. Liutke, Kh. (2005), "The productive forces as a system concept in the teachings of Friedrich List", *Fylosofskaia kul'tura*, vol. 2, pp. 31—52.
5. Marks, K. and Enhel's, F. (1960), *Sochyneniya [Works]*, vol. 19, 2d ed., pp. 400—421, Polytyzdat, Moscow, Russia.
6. Frolov, T. (1981), *Fylosofskiy slovar' [Philosophical Dictionary]*, 4th ed., Polytyzdat, Moscow, Russia.
7. Mochernyj, S.V. (2002), *Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]*, vol. 3, Vyd. tsentr "Akademiia", Kyiv, Ukraine.
8. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *The Law of Ukraine "On General Secondary Education"*, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14> (Accessed 20 Dec 2015).
9. Verkhovna Rada of Ukraine (2012), *The Law of Ukraine "On Employment of Population"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5067-17> (Accessed 20 Dec 2015).

Стаття надійшла до редакції 14.01.2016 р.